

GRAŻYNA WRONA

Polskie czasopisma naukowe w Wilnie w latach 1918–1939

Wilno w dziejach nauki polskiej odegrało istotną rolę jako ważne centrum naukowe na północno-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej. Cechą charakterystyczną działań wileńskich uczonych, w latach 1918–1939, była integracja badań lituanistycznych, widoczna głównie w dziedzinie historii i prawa. Ważnym oraz istotnym przejawem owej działalności były między innymi naukowe periodyki, dokumentujące wyniki dokonań wileńskich badaczy.

Dzieje czasopism naukowych w Wilnie nie były dotychczas przedmiotem opracowań, zatem literatura poświęcona temu zagadnieniu jest nader skromna. Obok zarejestrowanych tytułów w różnych bibliografiach prasowych, pojedyncze i rozproszone wzmianki można znaleźć w opracowaniach z zakresu historiografii Wilna¹, dziejów poszczególnych instytucji naukowych tam działających²

---

¹ *Wilno i ziemia wileńska. Zarys monograficzny*, t. 1–2. Wilno 1930–1939; J. Remer: *Wilno 1934* [reprint: Wrocław 1990]; S. Lorentz: *Album wileńskie*. Warszawa 1986; J. Ochmański: *Historia Litwy*. Wrocław 1990.

² M. Kosman: *Uniwersytet Wileński 1579–1979*. Wrocław 1981; Jubileusz Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego. „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” 1926 z. 1 s. 6–18; S. Kościałkowski: *Pamiętna choć przemilczana rocznica Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w pięćdziesięciolecie jego powstania 1907–1957*. Teki Historyczne (Londyn) 1956/1957 t. 8 s. 94–121; W. Dziewulski: *Historia Obserwatorium Astronomicznego USB w Wilnie (1919–1939)*. Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Ser. C 1959 z. 2 s. 29–52; L. Żytkowicz: *Wileński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego 1925–1939*. „Zapiski Historyczne” 1986 nr 4 s. 9–26; R. Jurkowski: *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939*, tamże, s. 113–136; J. Borysowicz: *Wspomnienia o Klubie Neurologów i Klinice Chorób Nerwowych i Umysłowych USB oraz o neurologach wileńskich w latach 1922–1939*. „Neurologia i Neurochirurgia Polska” 1979 nr 2 s. 215–219; J. Rózewicz: *Polsko-radzieckie stosunki naukowe w latach 1918–1939*. Wrocław 1979, s. 130–133;

oraz historii nauki polskiej³. W sposób pełniejszy w stosunku do pozostałych tytułów opracowane zostało jedynie „Ateneum Wileńskie”⁴. Bardzo pomocnymi w podjętych badaniach stały się prace oraz zestawienia statystyczno-bibliograficzne Stefana Rygla⁵ oraz Michała Ambrosa⁶, zamieszczone głównie na łamach „Ateneum Wileńskiego” oraz „Źródła Mocy”. Interesujący obraz życia naukowego w Wilnie w latach 1918–1939 zaprezentowała w swojej pracy magisterskiej Małgorzata Radecka-Pawlik⁷.

Wilno w okres niepodległości wkroczyło z małym dorobkiem, jeżeli chodzi o liczbę wydawanych periodyków naukowych. Z tą jednak uwagą, iż dla miasta i mieszkańców nie rok 1918 otwierał nowy etap w dziejach, lecz 1922 co było spowodowane okupacjami: niemiecką, bolszewicką i litewską. Zwołany do Wilna Sejm Orzekający, 20 lutego 1922 r. uchwalił wcielenie ziemi wileńskiej do Polski, potwierdzone decyzją Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej z dnia 20 marca tegoż roku⁸.

Po odzyskaniu niepodległości w wileńskim ośrodku naukowym funkcjonował Uniwersytet Stefana Batorego, obejmujący swym zasięgiem 1/3 obszaru Rzeczypospolitej⁹. W 1930 r. powołany został Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, którego zadaniem

R. Dworak (R. Jurkowski): *Instytut Europy Wschodniej (1930–1939)*. Libertas. Kwartalnik społeczno-polityczny. (Paryż) 1988 nr 12 s. 26–47.

³ B. Jaczewski: *Organizacja i instytucje życia naukowego (listopad 1918–1939)*. W: *Historia nauki polskiej*. Pod red. B. Suchodolskiego, t. 5, 1918–1951, cz. 1. Wrocław 1992, s. 128–132, 277–285.

⁴ J. Tumelis: *Bibliografia zawartości „Ateneum Wileńskiego”*. Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej 1983 z. 20 s. 227–259 (wstęp: Henryk Łowmiański).

⁵ S. Rygiel: *Bieżące polskie czasopiśmiennictwo wileńskie*. „Źródła Mocy” 1928 z. 4 s. 126–149; Tenże: *Polskie czasopiśmiennictwo wileńskie w roku 1928*. Wilno 1929.

⁶ M. Ambros: *Czasopisma wileńskiego rejonu bibliograficznego w roku 1929*. „Ateneum Wileńskie” 1930 z. 1/2 s. 391–400; Tenże: *Czasopisma wileńskiego rejonu bibliograficznego w roku 1930*. „Ateneum Wileńskie” 1930 z. 3/4 s. 942–951; Tenże: *Czasopisma wileńskiego rejonu bibliograficznego w roku 1931*. „Ateneum Wileńskie” 1931/1932 s. 382–391; Tenże: *Czasopisma wileńskiego rejonu bibliograficznego w roku 1932*. „Ateneum Wileńskie” 1933/1934 s. 384–394; Tenże: *Periodyki wileńskiego regionu bibliograficznego w roku 1929*. „Źródła Mocy” 1930 z. 6 s. 77–79.

⁷ M. Radecka-Pawlik: *Czasopisma naukowe w Wilnie w latach 1918–1939*, t. 1–2. Praca magisterska napisana w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Instytutu Filologii Polskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. KEN w Krakowie. Promotor: dr Grażyna Wrona. Kraków 1996.

⁸ J. Remer: *Wilno*. Poznań 1990 [reprint] s. 192.

⁹ M. Kosman: *Uniwersytet Wileński 1579–1979*. Wrocław 1981, s. 62.

było gromadzenie i opracowanie materiałów dotyczących Związku Radzieckiego, a także podejmowanie badań w zakresie historii, etnografii oraz językoznawstwa ziem, wchodzących w skład Litwy, Estonii, Łotwy, Białorusi i Ukrainy¹⁰. W marcu tegoż roku uruchomiona została przy Instytucie Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, przemianowana w 1933 r. na Szkołę Nauk Politycznych w Wilnie. Szkoła ta, na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 17 października 1932 r. zakwalifikowana została do prywatnych wyższych zakładów naukowych, jednak bez prawa nadawania stopni magisterskich. Z kolei w kwietniu 1931 r. przeniesiono z Warszawy do Wilna Polski Instytut Badań Mózgu, placówkę doświadczalną Polskiego Towarzystwa Popierania Badań Mózgu. W 1936 r. dzięki subwencjom Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej oraz Ministerstwa Spraw Wojskowych utworzona została samodzielna pracownia, poświęcona wyłącznie badaniom mózgu Józefa Piłsudskiego¹¹. Również w 1931 r. powstał w Wilnie Zakład Badawczo-Leczniczy Wileńskiego Komitetu do Zwalczenia Nowotworów, kierowany przez Kazimierza Pelczara¹².

O aktywności wileńskiego środowiska naukowego świadczy również duża liczba funkcjonujących towarzystw naukowych, bibliotek, archiwów oraz muzeów jako placówek naukowo-badawczych. W mieście w analizowanym okresie działało 47 towarzystw naukowych, w tym 20 powstałych w Wilnie oraz 27 oddziałów. Najliczniejsza grupa stowarzyszeń reprezentowała nauki społeczne (20), następna zaś nauki medyczne (12). Do najstarszych korporacji należały: Wileńskie Towarzystwo Lekarskie (1805–1939), Stowarzyszenie Techników Polskich w Wilnie (1905–1939), Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939).

Zaplecze naukowo-badawcze dla pracowników naukowych stanowiły także biblioteki (Uniwersytecka Biblioteka Publiczna, Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Biblioteka Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego, Biblioteka Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, Państwowa Biblioteka im. Wróblewskich) oraz archiwa (Archiwum Państwowe w Wilnie, Archiwum przy Bibliotece TPN) i muzea (Muzeum Archeologiczne USB, Muzeum Etnologiczne USB, Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk).

---

¹⁰ J. Różewicz: *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*. W: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 2. Warszawa 1994, s. 62.

¹¹ *Polski Instytut Badań Mózgu w Wilnie*. „Nauka Polska” 1938, s. 239.

¹² *Zakład Badawczo-Leczniczy Wileńskiego Komitetu do Zwalczenia Nowotworów*. „Nauka Polska” 1937, s. 58–59.

W latach 1918–1939 w Wilnie ukazywało się 18 periodyków naukowych¹³. W chwili odzyskania niepodległości w mieście wydawano tylko jeden tytuł, historią sięgający czasów niewoli, zatem dorobek okresu poprzedniego był ubogi. Dla porównania Kraków posiadał 17 periodyków naukowych, powstałych w latach zaborów, a kontynuujących swoje istnienie w omawianym przedziale czasowym, zaś Lwów – 16. Tym jedynym wileńskim czasopismem naukowym był „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” (1908), którego tom 7, a zarazem ostatni wydano w 1922 r. W 1921 r. pojawił się pierwszy nowy tytuł „Biuletyn Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie”, otwierając tym samym kolejny etap w dziejach wileńskich czasopism naukowych. Ich rozwój ilościowy obrazuje tabela 1, z tym jednak zastrzeżeniem, iż w przeprowadzonej analizie statystycznej nie uwzględniono czasopism, do których autorce nie udało się dotrzeć¹⁴. Zatem ich jednoznacznej klasyfikacji dokonać nie sposób.

Tabela 1. **Rozwój czasopism naukowych w Wilnie w latach 1918–1939**

1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928											
I	N	I	N	I	N	I	N	I	N	I	N										
1	-	1	-	1	-	2	1	2	-	3	2	4	1	6	2	7	1	6	-	5	-
1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939											
I	N	I	N	I	N	I	N	I	N	I	N										
7	-	7	1	8	-	7	1	9	2	6	-	6	-	7	-	7	1	10	3	4	-

I – istniejące

N – nowo powstałe

Rozpatrując całościowo proces rozwoju wileńskiego czasopiśmiennictwa naukowego w dwudziestoleciu międzywojennym można podzielić go na 3 okresy. Okres pierwszy obejmujący lata 1918–1922 to czas bardzo powolnego odradzania się życia nauko-

¹³ Por. Lwów – 51 tytułów, Kraków – 46 tytułów

¹⁴ „Delectus Seminum Horti Botanici”, „Delectus Seminum Horti Medicinali”.

wego w Wilnie, widoczny również w liczbie istniejących (1) i nowo powstałych (1) tytułów. W drugim natomiast, lata 1923–1929, nastąpił znaczny przyrost tytułów (6), rocznie 1–2. W 1929 r. również przeniesiona została z Warszawy do Wilna redakcja czasopisma „Rośliny Lecznicze i Przemysłowe”. Rocznie w mieście ukazywało się wówczas od 3 do 7 periodyków. Okres trzeci wyznaczony datami 1930–1939 to czas pomyślnego rozwoju wileńskich czasopism naukowych, charakteryzujący się najwyższym przyrostem tytułów (8) i liczbą wydawanych periodyków, od 6 do 11 rocznie. Punkt kulminacyjny stanowi rok 1938, kiedy to miał miejsce najwyższy przyrost tytułów w stosunku rocznym (3), w odniesieniu do całego okresu dwudziestolecia międzywojennego, a liczba istniejących w Wilnie tytułów naukowych w skali roku była najwyższa (11). Stan ten był wynikiem wzmożenia aktywności wydawniczej nowo utworzonych placówek naukowo-badawczych oraz istniejących towarzystw.

Z wymienionych 18 tytułów, do grupy pism o dłuższej żywotności, czyli ukazujących się powyżej 10 lat, zaliczają się periodyki: „Biuletyn Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie” (1921–1938), „Ateneum Wileńskie” (1923–1939), „Myśl Karaimska” (1924–1938), „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” (1925–1939). Stanowiły one 25% ogółu wileńskich czasopism naukowych. Pozostałe tytuły wydawane były przez okres od 8 lat do jednego roku, w tym istniejące 8 lat (1), 7 (1) i 6 (1).

W Wilnie w latach 1926–1937 ukazywało się „Archiwum Higieny”, założone staraniem Kazimierza Kraffa-Korbutta i Aleksandra Safarewicza. Po śmierci twórców i wieloletnich redaktorów redakcja i administracja wydawnictwa przeniesiona została do Warszawy. Z kolei w dziejach „Polskiego Przeglądu Oto-Laryngologicznego” okres wileński, obejmujący lata 1931–1933, związany był z czasowym pobytem w mieście jego redaktora Jana Szmurło. Okresowo wydawany był również organ Towarzystwa Popierania Produkcji Roślin Leczniczych, „Rośliny Lecznicze i Przemysłowe”. W Wilnie ukazał się tom drugi (1929) i najprawdopodobniej zdecydowały o tym mniejsze koszty wydania. Ośrodek wileński był również jednym z etapów w historii „Rocznika Tatarskiego”, organu Rady Centralnej Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej”. Tutaj bowiem wydrukowany został w 1932 r. tom pierwszy czasopisma, pozostałe zaś w Zamościu i Warszawie, w kolejnych miejscach pracy twórcy i redaktora Rocznika Leona Kryczyńskiego.

W przypadkach tych żywotność wymienionych periodyków wyznaczały na użytek niniejszej pracy, wyłącznie lata ich wydawania w

ośrodkiem wileńskim. Wyjaśnienia wymaga również, iż „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” (1908) zakwalifikowany został do wydawnictw czteroletnich, mimo iż faktycznie funkcjonował przez okres 14 lat. Przez okres jednego roku, oprócz dwóch wymienionych powyżej czasopism, w Wilnie ukazywały się ponadto „Wiadomości Muzeum Ziemi” (1938) oraz „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego” (1938).

Analiza uzyskanych danych liczbowych wykazała, iż w badanym okresie w Wilnie następował bardzo powolny i niesystematyczny rozwój czasopism naukowych. Świadczy o tym mała liczba długowiecznych tytułów, bardzo niski przyrost nowych tytułów, pewna przypadkowość ich wileńskiej lokalizacji oraz efemeryczność tych wydawnictw.

Wśród wymienionych 18 tytułów naukowych periodyków dominowały roczniki (5) i kwartalniki (5). Małą liczebnie grupę stanowiły miesięczniki (2) oraz pisma wydawane nieregularnie (3). Również 2 czasopisma zmieniły swoją częstotliwość wydawania: „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” (1925–1931 dwumiesięcznik, 1932–1939 kwartalnik) oraz „Myśl Karaimska” (1928–1931 kwartalnik, 1932/34–1937/1938 rocznik). W przypadku „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego”, trudno ustalić periodyczność, bowiem ukazał się tylko jeden tom (1938), a redakcja nie określiła cyklu wydawniczego.

W Wilnie czasopisma naukowe wydawali: Uniwersytet, towarzystwa naukowe, instytut naukowo-badawczy, muzeum oraz wydawcy indywidualni. Największa liczba tytułów 8 (44,4%) ukazywała się nakładem towarzystw naukowych. Dysponentem 4 (22,2%) pism był Uniwersytet Stefana Batorego, natomiast 3 (16,7%) wydawcy indywidualni. Instytut naukowo-badawczy wydał 2 (11,2%) tytuły, muzeum zaś 1 (5,6%).

Szesnaście tytułów pojawiało się jako wydawnictwa samoistne wydawnicze, natomiast dwa były dodatkami. „Archiwum Higieny” stanowiło początkowo dodatek miesięcznika „Zdrowie” (1927), następnie zaś do „Lekarza Wojskowego” (1928/1931), z kolei „Rośliny Lecznicze i Przemysłowe” pełniły rolę dodatków do „Wiadomości Farmaceutycznych”.

Biorąc za podstawę klasyfikacji kryterium treściowe wśród wileńskich czasopism naukowych można wyróżnić:

– ogólnonaukowe: „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, „Balticoslavica. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie”,

- historyczne: „Ateneum Wileńskie. Czasopisma naukowe poświęcone badaniom przeszłości ziem W.X. Litewskiego”, „Rocznik Tatarski. Czasopismo naukowe, literackie i społeczne poświęcone historii, kulturze i życiu Tatarów w Polsce”,
  - teologiczne: „Kwartalnik Teologiczny Wileński”,
  - ludoznawcze: „Myśl Karaimska”,
  - prawnicze: „Rocznik Prawniczy Wileński”, „Wileński Przegląd Prawniczy”, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego”,
  - ekonomiczne: „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej”,
  - archeologiczne: „Rocznik Archeologiczny”,
  - geologiczne: „Wiadomości Muzeum Ziemi”,
  - astronomiczne: „Biuletyn Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie”,
- medyczne i farmaceutyczne: „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego”, „Polski Przegląd Oto-Laryngologiczny”, „Archiwum Higieny”, „Rośliny Lecznicze i Przemysłowe”,
- rolnicze: „Acta Vitaminologiae”.

Z powyższego zestawienia wynika, iż najliczniej reprezentowane były nauki medyczne i farmaceutyczne (4), następnie prawnicze (3). Dwoma tytułami dysponowały nauki historyczne, natomiast jednym nauki teologiczne, ludoznawcze, ekonomiczne, astronomiczne, geologiczne i rolnicze. Profil ogólnonaukowy posiadały również 2 periodyki.

W latach 1918–1939 Wilno stało się miejscem ożywionych badań w grupie nauk medycznych i prawniczych. Medycyna uprawiana była w obrębie Wydziału Lekarskiego USB, w pracach Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz w oddziałach stowarzyszeń specjalistycznych. W mieście działało jedno z najstarszych polskich towarzystw tej specjalności Wileńskie Towarzystwo Lekarskie (1811), którego organem był jeden z pierwszych w Polsce periodyków medycznych „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” (1818–1821).

W 1925 roku wydany został tom pierwszy „Pamiętnika Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego”, tytułem i strukturą treści nawiązujący do swego XIX-wiecznego poprzednika¹⁵. Inicjatorem powołania periodyku był Stanisław Trzebiński zaś funkcję pierwszego redaktora objął Jan Szmurło. Nakreślone w artykule programowym zadania objęły: przyczynianie się do rozwoju polskiej medycyny, służenie pomocą młodym pracownikom w ich praktyce lekarskiej oraz

---

¹⁵ S. Trzebiński: *Pro domo nostra*. „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” 1925 z. 1 s. 7.

rejestrowanie dla potomnych śladów pracy wileńskich lekarzy¹⁶. W 1927 r. czasopismo stało się również organem Wileńsko-Nowogródzkiej Izby Lekarskiej, zaś od 1928 r. także wydawnictwem Towarzystwa Lekarskiego Województwa Nowogródzkiego i Wydziału Lekarskiego USB. Zaplanowany dwumiesięczny cykl wydawniczy nie był konsekwentnie realizowany, ze względów finansowych. Rocznie w latach 1925–1939 ukazywało się od 2 do 6 zeszytów. Analiza statystyczna, zamieszczonych na łamach Pamiętnika publikacji w latach 1925–1935, dokonana przez Aleksandra Safarewicza, wykazała, iż dominowały tam rozprawy autorstwa pracowników naukowych klinik i zakładów USB (284), następnie lekarzy wileńskich nie związanych z uczelnią (72), studentów (43) oraz lekarzy prowincjonalnych (2)¹⁷. O wysokim poziomie publikowanych prac, a co za tym idzie o randze czasopisma, świadczy liczba 50 egzemplarzy wymienianych na tytuły zagraniczne¹⁸.

Funkcję kolejnych redaktorów pełnili: J. Szmurło (1925–1926), Kazimierz Opoczyński i S. Trzebiński (1927–1929), Wacław Jasiński i Aleksander Safarewicz (1930–1936), K. Opoczyński i Maksymilian Rosse (1937), Kazimierz Michejda i Edward Leyko (1937–1939).

Z osobą Jana Szmurło związany był również „Polski Przegląd Oto-Laryngologiczny”, organ Polskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego, wydawany w Wilnie w latach 1931–1933. Przeniesienie redakcji, ukazującego się od 1924 r. w Warszawie czasopisma, wynikało z faktu objęcia przez J. Szmurłę funkcji kierownika Kliniki Otolaryngologii Wydziału Lekarskiego USB.

Kwartalnik ten łączył środowisko lekarzy laryngologów, umożliwiając prezentację najnowszych wyników badań naukowych, własnych osiągnięć i doświadczeń. Informował również o pracach wielu towarzystw lekarskich oraz oddziałów Polskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego. Wysoką ocenę poziomu naukowego wydawnictwa potwierdzały liczne prośby ze strony zagranicznych instytucji i placówek o nadsyłanie brakujących lub kolejnych numerów Przeglądu¹⁹. Krytyczne natomiast uwagi odnosiły się do zbyt małej liczby

---

¹⁶ W 1928 r. nastąpiła zmiana tytułu na „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego i Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego”.

¹⁷ A. Safarewicz: *Dziesięciolecie Pamiętnika Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego*. „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” 1936 z. 1 s. 13–14.

¹⁸ Tamże, s. 13.

¹⁹ Sprawozdanie redaktora *Polskiego Przeglądu Oto-Laryngologicznego*. „Polski Przegląd Oto-Laryngologiczny” 1931 z. 1/2 s. 135.

zamieszczanych na łamach periodyku omówień i streszczeń wydawnictw obcych²⁰.

W mieście ukazały się 3 tomy (t. 8–10) Przeglądu, którego wydawcą był Jan Czarnecki, prezes Polskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego.

Ze względu na mniejsze koszty druku w Wilnie, wydany został numer 2 (1929) czasopisma „Rośliny Lecznicze i Przemysłowe”, organu Towarzystwa Popierania Produkcji Roślin Lekarskich w Polsce z siedzibą w Warszawie²¹. Periodyk z miastem wiązała również osoba Wacława Strażewicza, profesora farmakognozji USB i jednego z redaktorów. Tytuł ukazywać się miał jako miesięcznik, następnie jako dwumiesięcznik. W rezultacie wydawany był nieregularnie i stanowił bezpłatny dodatek do „Wiadomości Farmaceutycznych” zaś funkcję redaktora odpowiedzialnego w tym okresie pełnił Marian Rostafiński.

Założycielem i redaktorem kolejnego reprezentanta nauk medycznych „Archiwum Higieny” był Kazimierz Karaffa-Korbutt. W 1926 r. w wyniku jego starań oraz Aleksandra Safarewicza został wydany pierwszy numer czasopisma, zaś sam rocznik zamknął się 3 zeszytami²². Periodyk ukazywał się nieregularnie, na co zasadniczy wpływ miały trudności finansowe. Koszty wydania kolejnych numerów pokrywali pierwsi redaktorzy. Kłopoty finansowe były zapewne przyczyną tego, iż w 1927 r. (z. 1–2) periodyk stał się bezpłatnym dodatkiem do miesięcznika „Zdrowie”, natomiast tom 3 za lata 1928/1931 (z. 1) – dodatkiem do „Lekarza Wojskowego”. Od wspomnianego tomu 3 do grona współredaktorów dołączył Witold Gądzikiewicz. Pod jego redakcją oraz A. Safarewicza, po śmierci K. Karaffy-Korbutta, wydany został tom 4 (z. 1–2)²³. W tym też czasie redakcję i administrację wydawnictwa przeniesiono do Krakowa, lokując ją w Zakładzie Higieny UJ, miejscu pracy W. Gądzikiewicza.

Kolejne zmiany nastąpiły po śmierci A. Safarewicza. Od 1937 r. (t. 5) wydawnictwem kierował W. Gądzikiewicz, zaś siedzibą stała się Warszawa²⁴. Zmianom natomiast nie uległo miejsce wydania czaso-

---

²⁰ Protokół walnego zebrania członków Polskiego Towarzystwa Oto-Laryngologicznego. „Polski Przegląd Oto-Laryngologiczny” 1931 z. 3/4 s. 365.

²¹ Czasopismo wydawane było w Warszawie od 1928 r.

²² *Archiwum Higieny redaguje Kazimierz Karaffa-Korbutt*. *Archiwum Higieny* 1926 z. 1 s. 1.

²³ Czasopismo otrzymało podtytuł: „Założone przez profesora doktora Kazimierza Karaffę-Korbutta”.

²⁴ Czasopismo otrzymało podtytuł: „Założone przez Prof. D-ra Kazimierza Karaffę-Korbutta i Prof. D-ra Aleksandra Safarewicza”.

pisma. Tomy 1–5 wydane zostały w Wilnie, natomiast tom 6 (1938), – ostatni w Warszawie. Zamieszczane na łamach czasopisma rozprawy z niemal wszystkich dziedzin higieny i statystyki sanitarnej, drukowane były również w języku francuskim, co znacznie poszerzało krąg odbiorców.

Wileńskie naukowe środowisko prawnicze skupione było w dwóch głównych ośrodkach: na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB oraz w Towarzystwie Prawniczym im. Daniłowicza. Obie te instytucje powołały swój wspólny organ „Rocznik Prawniczy Wileński”, ukazujący się w latach 1925–1935 (t. 1–7). W zamierzeniu twórców i redaktorów Rocznik miał być „wykładnikiem myśli i dążeń prawnictwa kresowego”²⁵. Nieregularność w wydawaniu czasopisma spowodowana była trudnościami finansowymi i wydawniczymi²⁶. Do tomu 2 załączone zostały dwa zeszyty dodatkowe: *Pamiętnik 1 (VIII) Zjazdu Prawników Polskich w Wilnie 8–10 VI 1924*, w opracowaniu Alfonsa Parczewskiego i Franciszka Bossowskiego oraz *Zarys gospodarki finansowej miasta Wilna* Mieczysława Gutkowskiego. Natomiast tom 3, wydany jako *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350-lecia Wszechnicy Wileńskiej*, zawierał prace najwybitniejszych wileńskich prawników m.in. Wacława Komarnickiego i Kazimierza Petruszewicza. Alfonsowi Parczewskiemu, zmarłemu rektorowi USB poświęcony został tom 7, zamieszczający również bibliografię prac profesora oraz jego rozprawę *Uwagi nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce*²⁷. Funkcję redaktorów pełnili: Wacław Komarnicki (1925–1928), Wiktor Sukiennicki (1929), Michał Król (1930–1935).

Zadań łączenia teorii prawa z praktyką, udzielania odpowiedzi na aktualne problemy prawnicze, podjęła się redakcja powołanego w 1930 r. „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego”²⁸. Miesięcznik ten zaspokajał jednak głównie potrzeby prawników Ziem Wschodnich, poprzez zapoznawanie ich z najnowszą literaturą prawniczą, z aktualnym ustawodawstwem ze szczególnym uwzględnieniem ustaw dotyczących obszarów wschodnich²⁹. W porównaniu z innymi czasopismami, tytuł ten wydawany do 1939 r. ukazywał się bardzo regularnie. Od numeru 3 rocznika pierwszego Przegląd poszerzony został

²⁵ Od Redakcji. „Rocznik Prawniczy Wileński” 1925 s. [1]

²⁶ T. 1 – 1925, t. 2 – 1928, t. 3 – 1929, t. 4 – 1930, t. 5 – 1931, t. 6 – 1933, t. 7 – 1935.

²⁷ A. Parczewski: *Uwagi nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce*. „Rocznik Prawniczy Wileński” 1935 69 s. [dodatek].

²⁸ Od Redakcji. „Wileński Przegląd Prawniczy” 1930 nr 1 s. 1.

²⁹ Tamże.

o „Dodatek do Wileńskiego Przeglądu Prawniczego”. Kolejny dodatek, zatytułowany „Europa Wschodnia”, wprowadzono w 1936 r. Intencją redaktorów było zachęcenie prawników do podjęcia badań naukowych nad historią prawa i aktualnym ustawodawstwem ZSRR³⁰. Miesięcznikiem kolejno kierowali: Bronisław Olechnowicz (1930–1935), Leon Sumrok (1936), Maria Sienkiewiczówna (1937–1939).

Organem samodzielnej jednostki naukowo-badawczej powstałej w 1934 r. przy Wydziale Prawa USB były „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego”. Założycielem i redaktorem czasopisma został Stefan Ehrenkretz, twórca nowej, wyodrębnionej dyscypliny naukowej, jaką było dawne prawo litewskie. Pierwszy, a zarazem ostatni tom wydany został w 1938 r.

Na łamach wydawnictwa miały być publikowane rozprawy stanowiące wyniki „badań nad zagadnieniami z dziedziny historii ustroju W. Ks. Litewskiego i dawnego prawa sądowego” oraz materiały źródłowe opracowane przez pracowników Studium³¹. Ostateczną strukturę i kryterium doboru treści zamierzał ustalić S. Ehrenkretz w następnych tomach.

Środowisko wileńskich historyków stanowili profesorowie Wydziału Humanistycznego USB, członkowie III Wydziału TPN, a także pracownicy archiwów, muzeów i bibliotek. Cechą charakterystyczną naukowych zainteresowań historyków w Wilnie było podejmowanie głównie badań lituanistycznych, co znalazło również odbicie w profilu wydawanego periodyku. Był nim, powołany z inicjatywy Kazimierza Chodynickiego i Stanisława Kościałkowskiego, kwartalnik „Ateneum Wileńskie”, wydawnictwo III Wydziału Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Tytuł ukazujący się w latach 1923–1939 podjął zadania „ożywienia i pogłębiania badań nad przeszłością ziem W. Ks. Litewskiego”, oraz „zjednoczenia historyków pracujących w tym kierunku i odzwierciedlenie całego ruchu naukowego poświęconego przeszłości W. Ks. Litewskiego³². Artykuły zamieszczone na łamach Ateneum w głównej mierze dotyczyły dziejów Księstwa od czasów najdawniejszych aż do powstania styczniowego, stosunków kulturalnych i wyznaniowych na Litwie od XV do XIX wieku oraz treści z dziedziny paleografii, dyplomatyki, genealogii, heraldyki, sfragistyki i numi-

---

³⁰ W. Staniewicz: *Wstęp*. Europa Wschodnia [dodatek]. „Wileński Przegląd Prawniczy” 1936 nr 1 s. 25–26.

³¹ S. Ehrenkretz: [Przedmowa]. „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego” 1938 t. 1 s. 1

³² Od Redakcji, „Ateneum Wileńskie” 1923 z. 1 s. 1.

zmatyki³³. Karty czasopisma były również odbiciem prac wileńskich bibliotekarzy dążących do stworzenia bibliografii regionalnej. W latach 1923–1936 prowadzona była, początkowo przez Michała Brensztejna, a następnie Stefana Burhardta, bibliografia dotycząca historii ziem W. Ks. Litewskiego, zaś od tomu 6 (1929) do tomu 14 (1939 r.) *Wileńska bibliografia regionalna* autorstwa Adama Łysakowskiego, Michała Ambrosa i Stefana Rygla. Rejestracji czasopism okręgu wileńskiego w latach 1929–1939 dokonywał Michał Ambros. Jego dziełem była również *Bibliografia Uniwersytetu Wileńskiego* publikowana w tomach od 6 (1929) do 14 (1939). „Ateneum Wileńskie” szybko zyskało przychylną opinię w kręgach polskich historyków. Oskar Halecki oceniając stan nauki krajowej w dziedzinie historii napisał: „nowych czasopism historycznych powstało w ostatnich latach sporo. Niektóre z nich uczyniły zadość pilnym potrzebom naukowym i narodowym; jako przykład, zaczerpnięty... z zakresu tej specjalności, wskażemy świetnie redagowane „Ateneum Wileńskie”³⁴. Czasopismem kierowali kolejno: Kazimierz Chodynicki (1923–1929), Emil Teofil Modelski (1929–1930), Bolesław Wilanowski (1931–1939) oraz Stanisław Zajączkowski (1937–1939).

Periodyki o tym profilu reprezentował również „Rocznik Tatarski”, z tą jednak różnicą, iż głównym przedmiotem badań byli tutaj Tatarzy polscy, ich historia i kultura. Inicjatorem powołania wydawnictwa jako organu Rady Centralnej Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej i jego redaktorem był Leon Kryczyński. Tom pierwszy Rocznika ukazał się w Wilnie w 1932 r., kolejne natomiast w Zamościu (1935) i w Warszawie (1938).

Nakreślone przez redakcję zadania dotyczyły potrzeby „zbudowania za pośrednictwem Tatarów polskich pomostu między kulturą chrześcijańską a muzułmańską” oraz wzbudzanie zainteresowania społeczeństwa działalnością kulturalno-oświatową Tatarów polskich³⁵.

Zawarty w Roczniku materiał charakteryzował pod kątem historycznym, heraldycznym, etnograficznym i lingwistycznym społeczność tatarską oraz ich stosunek do przybranej ojczyzny – Polski. W tomie pierwszym zamieszczone zostały *Notatki bibliograficzne do historii Islamu oraz Tatarów litewskich za lata 1922–1932* w opra-

³³ J. Tumelis: *Bibliografia zawartości „Ateneum Wileńskiego”*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1983 z. 20 s. 228–229.

³⁴ O. Halecki: *Potrzeby nauki polskiej w dziedzinie historii*. „Nauka Polska” 1929 t. 10 s. 270.

³⁵ *Od Redakcji*, „Rocznik Tatarski” 1932 t. 1 s. XX.

cowaniu Leona Kryczyńskiego³⁶ oraz *Spis tematów o Tatarach litewskich i kwestiach z nimi związanych*³⁷. Wykaz tych tematów miał zainspirować orientalistów do współpracy z *Rocznikiem*.

O pozytywnym przyjęciu, przez środowisko naukowe polskie i zagraniczne, „*Rocznika Tatarskiego*” informowała czytelników redakcja we wstępie do tomu 2³⁸.

Grupę periodyków historycznych uzupełniały czasopisma archeologiczne. Ośrodek wileński dysponował tylko jednym naukowym tytułem o tym profilu i był nim „*Rocznik Archeologiczny*”, organ Muzeum Archeologicznego USB. Efemeryda ta, wydany został bowiem jeden tom (1937), ukazała się pod redakcją Stanisława Zajączkowskiego. Główne zadania periodyku określono jako potrzebę rejestrowania wyników przeprowadzonych na terenie województw wileńskiego i nowogródzkiego prac wykopaliskowych oraz dokumentowanie podjętych prac inwentaryzacyjno-dokumentacyjnych³⁹.

Z kolei tematyce geologicznej i paleontologicznej poświęcony był kwartalnik „*Wiadomości Muzeum Ziemi*”. Czasopismo, będące organem Towarzystwa Muzeum Ziemi z siedzibą w Warszawie, ukazało się w Wilnie w 1938 r. (nr 1–4), pod redakcją Stanisława Małkowskiego. Zasadniczymi obszarami zainteresowań twórców i współpracowników pisma stały się naukowe badania geologiczne i paleontologiczne, a także szeroko rozumiana popularyzacja tych nauk⁴⁰.

Czasopismem natomiast zaliczonym do periodyków ludoznawczych, była wydawana w latach 1924–1939 „*Myśl Karaimska*”, organ Wileńskiego Stowarzyszenia Karaimów⁴¹. Wydawnictwo to zamieszczało na swoich stronach prace historyczne, antropologiczne, lingwistyczne, stając się równocześnie „łącznikiem wszystkich Karaimów w Polsce”⁴². Tytuł, deklarujący się jako kwartalnik, w rzeczywistości jednak ukazywał się nieregularnie. Funkcję redaktora i wydawcy w imieniu Zarządu, do roku 1931 pełnił Ananiasz Rojec-

---

³⁶ L. Kryczyński: *Notatki bibliograficzne do historii Islamu oraz Tatarów litewskich za lata 1922–1932*. „*Rocznik Tatarski*” 1932 t. 1 s. 295–312.

³⁷ L. Kryczyński, S. Kryczyński: *Spis tematów o Tatarach litewskich i kwestiach z nimi związanych*. „*Rocznik Tatarski*” 1932 t. 1 s. 316–320.

³⁸ *Od Redakcji*. „*Rocznik Tatarski*” 1935 t. 2 s. XIX–XXI.

³⁹ W. Hołubowicz: *Pięć lat pracy terenowej Muzeum Archeologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*. „*Rocznik Archeologiczny*” 1937 t. 1 s. 83.

⁴⁰ S. Małkowski: *Cele i zadania „Wiadomości Muzeum Ziemi”*. „*Wiadomości Muzeum Ziemi*” 1938 nr 1 s. 3.

⁴¹ T. 1 – 1924/1928, t. 2 – 1929/1931, z. 10 – 1932/1934, z. 11 – 1935/1936, z. 12 – 1937/1938.

⁴² *Od Redakcji*, „*Myśl Karaimska*” 1924 z. 1 s. 2.

ki, natomiast od zeszytu 3/4 tegoż roku Ananiasz Zajączkowski. Od wydanego jako samodzielny tom zeszytu 10 (1932/1934) periodyk stał się organem utworzonego w 1932 r. Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej.

Ciekawymi inicjatywami wydawniczymi w środowisku wileńskim były czasopisma Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej: „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej”, reprezentujący periodyki ekonomiczne oraz „Balticoslavica” o profilu ogólnonaukowym. Rocznik wydany w dwóch tomach w latach 1933–1934, pod redakcją Stanisława Ehrenkreutza, poświęcony był głównie stosunkom gospodarczym, politycznym i prawnym ZSRR⁴³.

Z kolei biuletyn „Balticoslavica”, redagowany przez Erwina Koschmiedera stać się miał „ośrodkiem nauk o różnych narodach, stykających się na terenie północnych i wschodnich granic Rzeczypospolitej i w ten sposób przyczynić się do wzmocnienia kontaktu naukowo-kulturalnego między Polską a państwami ościennymi”⁴⁴. Wydawany w latach 1933–1938 zamieszczał rozprawy dotyczące filologii, etnologii, archeologii, historii i filozofii, drukowane w językach polskim, niemieckim, francuskim oraz rosyjskim⁴⁵. Nieregularność ukazywania się czasopisma w opinii redaktorów spowodowana została trudnościami organizacyjnymi w koordynacji pracy oddziałów terenowych⁴⁶. Zapewne na ten stan miały również wpływ ostre ataki przeciwników na działalność Instytutu i oskarżenie pracowników o prowadzenie wzmoczonej „agitacji bolszewickiej”⁴⁷.

Podobnie jak „Balticoslavica” profil ogólnonaukowy posiadał wydawany od 1908 r. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”. W omawianym przedziale czasowym ukazały się 2 tomy; tom 6, za lata 1915–1918 oraz tom 7, ostatni w 1922 r. W przypadku Rocznika, głównie jednak w odniesieniu do tomu 6, wachlarz poruszanych zagadnień poszerzony został o nauki społeczne i przyrodnicze. Natomiast tom 7, dedykowany „Senatowi USB podczas uroczystego otwarcia tegoż Uniwersytetu dnia 11 października 1919 roku”, składał się z rozpraw omawiających historię i współczesność Uniwersytetu.

Periodykiem o najdłuższym okresie ukazywania się był „Biuletyn Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie”, którego pierwszy nu-

⁴³ T. 1 – 1933, t. 2 – 1934.

⁴⁴ *Od Redakcji*. „Balticoslavica” 1933 t. 1 s. VI.

⁴⁵ T. 1 – 1933, t. 2 – 1936, t. 3 – 1938.

⁴⁶ *Wstęp*. „Balticoslavica” 1938 t. 3 s. VI.

⁴⁷ J. Róziewicz: *Polsko-radzieckie stosunki naukowe w latach 1918–1939*. Wrocław 1979 s. 132.

mer pojawił się w 1921 r. Wydawany w dwóch częściach: cz. 1 – Astronomia i cz. 2 – Meteorologia, zamieszczał wyniki obserwacji astronomicznych i meteorologicznych przeprowadzonych przez pracowników obserwatorium. Łącznie w latach 1921–1938 opublikowano 21 biuletynów astronomicznych i 14 biuletynów meteorologicznych. W numerze 12 nastąpiła zmiana tytułu wydawnictwa na „Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wydział Nauk Matematycznych”.

W latach 1923–1926 wydawany był w ośrodku „Kwartalnik Teologiczny Wileński”, czasopismo powstałe z inicjatywy Bolesława Wilanowskiego. Określona w tytule częstotliwość ukazywania się, nie pokrywała się z rzeczywistym stanem, rocznie bowiem pojawiało się od 1 do 3 zeszytów⁴⁸. Periodyk poruszał zagadnienia z zakresu apologetyki, patrologii, historii Kościoła, filologii biblijnej, teologii prawosławnej, archeologii chrześcijańskiej, lingwistyki w tym historii gramatyki hebrajskiej⁴⁹. Naukowy ruch teologiczny w Polsce i na świecie rejestrowała Kronika. Na uwagę zasługiwał również dział zatytułowany „Przegląd piśmiennictwa teologicznego”, w opracowaniu B. Wilanowskiego, następnie Leona Puciaty, Józefa Archutowskiego oraz Józefa Kruszyńskiego. W ostatnim tomie (1926) redaktor zamieścił notatkę informującą o zaniechaniu wydawania Kwartalnika i powołaniu nowego czasopisma naukowego: „Studia Teologiczne” jako organu Wydziału Teologicznego USB. W rzeczywistości studia drukowane w Wilnie w latach 1932–1938, okazały się serią, w ramach której publikowane były dysertacje doktorskie.

Wydawcą czasopisma reprezentującego w Wilnie nauki rolnicze był Zakład Fizjologii Zwierząt i Nauki Żywienia Wydziału Rolniczego USB. „Acta Vitaminologiae”, założone w 1938 r. przez Edmunda Władysława Lelesza, ukazywały się jako kwartalnik. Zawartość treściową wszystkich 5 numerów czasopisma stanowiły rozprawy autorstwa pracowników Zakładu oraz część informacyjno-bibliograficzna. Artykuły posiadały streszczenia w językach francuskim lub niemieckim.

Przedstawiony powyżej krótki przegląd naukowych czasopism wydawanych w Wilnie w latach 1918–1939 wykazał, iż ośrodek nie dysponował znaczącym w tym zakresie dorobkiem. Świadczy o tym głównie efemeryczność tych wydawnictw, mały przyrost tytułów w ciągu całego dwudziestolecia a także pewna przypadkowość ich

---

⁴⁸ T. 1/2– 1923/1924 z. 1–3; t. 3 – 1925 z. 1–2; t. 4 – 1926.

⁴⁹ Z. Zieliński: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944*. Lublin 1981 s. 171.

wileńskiej lokalizacji. Jedynie okres wyznaczony datami 1930–1939 stanowił czas pomyślnego rozwoju wileńskich periodyków naukowych. Charakteryzował się on najwyższym przyrostem tytułów (8) i liczbą wydawanych periodyków od 6 do 11 rocznie. Punktem kulminacyjnym był rok 1938, kiedy to miał miejsce najwyższy przyrost tytułów w stosunku rocznym (3) w odniesieniu do omawianego dwudziestolecia, zaś liczba wydawanych w Wilnie czasopism naukowych w skali roku była najwyższa (11).

Wpływ na małą aktywność wydawniczą środowisk naukowych miały także: płynność kadry naukowej, ciężka sytuacja finansowa macierzystych jednostek oraz brak dofinansowania ze strony instytucji państwowych.

Cechą charakterystyczną wileńskiego ośrodka naukowego była koncentracja badań lituanistycznych („Ateneum Wileńskie”, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego”), podejmowanie tematów regionalnych („Rocznik Prawniczy Wileński”, „Rocznik Archeologiczny”), widoczne również w treściach analizowanych periodyków.